

ТРОПЕЇЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАГМАТИЧНОЇ СКЕРОВАНОСТІ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті розглянуто новий підхід до тлумачення тропіки, яка розуміється як системно-структурне макропольове утворення, представлене окремими полями, що частково перетинаються. Новим є тлумачення епітета як первинного тропа в аспекті генезису і як системоутворюючого центру тропіки. Серед okazіонально-асоціативних тропів проаналізовано міжпольові гібридні утворення. Досліджено роль тропів у реалізації прагматичної скерованості художнього тексту.

Останнім часом відчувається зростання теоретичного інтересу до вивчення тропів та їх різновидів. Тропи довгий час були об'єктом дослідження риторики, а потім і стилістики тексту (див. праці Цицерона, П. Рамуса, С.В. Ільїнського, Т.Г. Хазагерова, О.О. Потебні, О.М. Веселовського, І.Р. Гальперіна, Ю.М. Скребнєва, О.М. Мороховського, В.А. Кухаренко та ін.). Але незважаючи на велику кількість праць, присвячених тропам, деякі проблеми ще не одержали належного висвітлення: недостатньо вивчено системний характер тропіки і місце кожного із тропів у цій системі, не завершено дискусію щодо визначення лінгвістичного статусу тропів, потребує уточнення роль тропів у реалізації прагматичної скерованості текстів різних функціональних стилів. Метою даної статті є аналіз тропеїчних засобів реалізації прагматичної скерованості художнього тексту.

Актуальність обраної теми зумовлена її спрямованістю на дослідження тропів як найбільш характерних мовних засобів для вираження авторського бачення картини світу в художньому тексті та реалізації прагматичної скерованості художнього задуму автора.

Наукова новизна дослідження визначається, насамперед, новим підходом до тлумачення тропіки. Остання розуміється як системно-структурне макропольове утворення, представлене окремими полями, що частково перетинаються. Новим є тлумачення епітета, по-перше, як первинного тропа в аспекті генезису й, по-друге, як системоутворюючого центру тропіки.

У стилістиці й поезії під тропом розуміється семасіологічно двопланове вживання слова, при якому його матеріальна форма реалізує одночасно два значення – пряме й переносне. Зв'язок прямого і переносного значень базується на різних принципах (суміжності, подібності й т.ін.), що зумовлює існування різних видів тропів.

Положення античної риторики про "однослівність" тропів потребує суттєвого уточнення. Дійсно, у тропі семантична транспозиція торкається лише одного слова. Проте троп може реалізуватися лише в контексті, в бінарному утворенні, яке пропонується назвати тропеїчною конфігурацією. У тропеїчній конфігурації один компонент (актуалізатор тропа) завжди вживається в прямому значенні (I), тоді як другий (ядро тропа) – у переносному значенні (II), наприклад: *the stars (I) look down (II); her sunny (II) smile (I); a chick (II) of a girl (I); sorrowful (II) bushes (I); the roses (II) of her cheeks (I); tiny (II) skyscrapers (I) i m.ін.*

Якщо раніше вивчення тропів було предметом поезики і зводилось до опису створюваних ними художніх ефектів, то починаючи з 60-х років ХХ ст. простежується новий підхід до тропів, пов'язаний з розвитком структурної лінгвістики і семіотики.

Серед найбільш характерних рис сучасної теорії тропів потрібно відзначити: розуміння сукупності тропів як ієрархічної системи; постановку питання про генезис тропів і гіпотетичний "першотроп"; розподіл тропів за двома осями мови – парадигматичною, на якій відбувається вибір елементів, і синтагматичною, де комбінуються відібрані елементи.

Для того, щоб сприйняти сукупність тропів як певну систему, необхідно знайти в ній ознаки, що притаманні будь-якій системі. До них належать: 1) цілісність системи при елементному складі (в даному випадку цілісність системи забезпечується семантичним інваріантом різних тропів – елементів системи); 2) закріплене за системою середовище застосування (у даному випадку – мова); 3) наявність сталих зв'язків, що утворюють структуру системи (сталість зв'язків у даному випадку розуміється як можливість взаємних трансформацій тропів у межах усієї тропіки); 4) можливість характеристики структури системи як по вертикалі (парадигматичні відношення), так і по горизонталі (синтагматичні відношення), причому в першому випадку визначаються різні рівні системи і встановлюється ієрархія цих рівнів (морфологічного, лексичного, словотвірного, синтаксичного).

Значний інтерес являє собою діахронічний аспект тропіки і питання про гіпотетичний "першотроп", що послужив джерелом усього розмаїття тропів, існуючих нині в мові. На думку ряду лінгвістів, "першотропом" можна вважати метонімію (особливо її різновид – синекдоху), тому що в її основі лежить асоціативна суміжність контексту (ситуації й референта). Проте метонімія навряд чи може вважатися вихідною в становленні тропів. Не підлягає сумніву та обставина, що основною

функцією метонімії є ідентифікуюча за відношенням до окремих конкретних предметів і аж ніяк не характеризує. Метонімія найменш експресивна зі всіх тропів.

Є вагоміші підстави вважати вихідним тропом епітет. Людина з давніх-давен намагалася пізнати різні предмети оточуючого світу, перш за все пізнаючи ознаки й властивості цих предметів, зіставляючи їх з ознаками та властивостями інших предметів, а згодом даючи їм словесні визначення. Первісна мова передає враження від предметів і явищ зовнішнього світу або елементарно, подібно до перших слів дитини, або більш змістовно, за допомогою слів-епітетів, кожне з яких називає певну чуттєво-сприйняту ознаку.

Епітет може розглядатися не тільки як першотроп, але й як системоутворюючий центр тропіки, тому що в нього можуть трансформуватися інші тропи, наприклад:

The sea was smiling (метафора) → the smiling sea.

His chest is like a barrel (порівняння) → his barrel chest.

His finger accused us (метонімія) → his accusing finger.

Her beauty seemed ugly (оксюморон) → her ugly beauty.

У сучасній теорії тропів останні розподіляються за двома осями мови – парадигматичною та синтагматичною. Тут протиставляються метафора як творча трансформація схожості й метонімія як творча трансформація суміжності. Метафору можна розглядати як зміну семантично різних знаків в однакових синтаксичних позиціях (вісь парадигматики), тоді як при метонімії змінюється сама синтаксична позиція знака (вісь синтагматики). Це твердження не викликає заперечень. Проте воно не дає відповіді на питання, до якої з двох осей мови треба відносити інші тропи, зокрема епітет.

Є підстави вважати, що епітет належить до двох осей, парадигматичної та синтагматичної, одночасно. У наведеному вище прикладі *the smiling sea* парадигматичний аспект полягає у виборі експресивного знака, а синтагматичний – у зміні синтаксичної позиції знака, вираженого іншою частиною мови: *The sea was smiling (v.-) → the smiling sea (adj.)*

Макрополе тропіки, яке потрібно розглядати у взаємозв'язку парадигматичного і синтагматичного аспектів, становить собою утворення, близьке до фрейму – когнітивної інформації, що використовується для відображення ситуацій у предметно-пізнавальній антропонімічній сфері. Однак треба зважити на те, що фрейм в основному функціонує в сигніфікативній площині, забезпечуючи вибір адекватного способу відображення ситуації, у той час як тропейчне макрополе, являючи собою ієрархію тропів з урахуванням їх інгерентних та диференційних ознак, забезпечує референційний план описання ситуації.

Виходячи із системного підходу до тропіки, сукупність тропів і місце, яке займає серед них епітет, можна представити у вигляді схеми трьох функціональних полів: подібності (порівняння (simile), метафора (metaphor), епітет (epithet) літота/гіпербола (litotes/hyperbole)), суміжності (метонімія (metonymy), перифраза (periphrasis)); протилежності (іронія (irony), оксюморон (oxymoron)).

Окремі поля тропіки перетинаються, у результаті чого утворюються тропи-гібриди:

1. Іронічний епітет (*a bright idea*) /про дурну думку, нісенітницю).
2. Оксюморонний епітет (*a tiny skyscraper*).
3. Літотний/гіперболічний епітет (*a mammoth doodad*).
4. Компаративний епітет (*a lamplike face*).
5. Метафоричний епітет (*a threatening cloud*).
6. Перифразний епітет (*a green friend - "ліс"*).
7. Метонімічний епітет (*kind fingers*).
8. Літотне/гіперболічне порівняння (*her eyes are like a bottomless abyss*).
9. Безмодульне порівняння (метафора-порівняння) (*her eyes are ripe plums*).
10. Метафора-перифраза (*the rhinoceros of the business world*).

Існує багато класифікацій тропів як семантичних, так і структурних, які значно відрізняються за своїм складом і принципами, що лягли в їх основу (див. праці О.М. Веселовського, І.Р. Гальперіна, І.В. Арнольд, О.М. Мороховського, В.А. Кухаренко та ін.).

Досить чітко прослідковується тенденція до розподілу тропів на дві основні категорії. До першої з них відносять узуальні (звичні, традиційні) тропи, до другої – неuzuальні, оказіональні. Будь-який троп виникає на базі певної асоціації. Не слід змішувати два види різних за характером асоціацій. Узуальні (звичні) асоціації лежать в основі тропів, що належать до першої категорії, і тому самі ці тропи також сприймаються як звичні. Неuzuальні, часто унікальні семантичні асоціації складають основу тропів другої категорії, що мають оказіональний характер. У цьому зв'язку пропонується користуватися термінами узуально-асоціативні та оказіонально-асоціативні тропи.

Вирішальна роль у формуванні єдності тексту належить задуму автора. Задум охоплює текст у цілому – від початку до кінця, здійснюючи вплив на його структурні особливості. Змістові зв'язки проникають не тільки в структуру речень, але і єднають речення між собою.

Загальноновизнаним є положення про те, що для тексту конструюючим фактором виступає не стільки тема, скільки комунікативне завдання, тобто мета автора, або, інакше кажучи, прагматичний аспект. Прагматично-орієнтованими лексичними одиницями в тексті насамперед виступають тропи –

семасіологічно двопланові вживання слів вторинної номінації, при якій матеріальна форма слова реалізує одночасно два значення – пряме і переносне.

Відповідно до лінгво-прагматичної концепції В.Л. Наєра, мовна прагматика є "осередком дієвого потенціалу тексту" [1: 9]. Прагматика тексту тісно пов'язана з його адресованістю і з усіма іншими його аспектами, категоріями і типами інформації [2: 93; 3: 39; 4: 55].

Серед усіх видів інформації, які є в тексті, особливо важливе значення має змістовно-підтекстова інформація, яка утворюється на межі змістовно-фактуальної і змістовно-концептуальної інформації. Це – прихована інформація, яка вилучається реципієнтом завдяки здатності одиниць мови породжувати асоціативні і конотативні значення [5: 48; 6: 33].

За справедливим ствердженням М.С. Ретунської, "критерієм наявності у мовній одиниці прагматичного аспекту є експресивний (прагматичний) ефект, який розуміється як реалізація певної ілюктивної сили, спрямованої на емоційний вплив" [7: 229]. Прагматично-орієнтованими лексичними одиницями у тексті перш за все виступають аксіологічні прикметники в стилістичній функції епітета [8: 9; 9: 19-21].

Прагматичні можливості тропів використовуються по-різному, в залежності від стилю автора художнього твору.

У класичній прозі найважливішою складовою стилю є авторський аналітичний коментар [10: 11]. Такий коментар розкриває перед читачем зовнішність і характер персонажу, його психологічний стан у даному епізоді тощо. "Автор постійно висловлює власні судження, відкрито звертається до читача, навіть висловлює судження замість нього, сам оцінює, і читач (...) погоджується з автором, звекає дивитись його очима" [12: 6].

На думку Т.І. Іжевської, існує декілька різновидностей аналітичного коментаря при портретизації персонажу:

- 1) **оцінювально-описовий**, що відображає раціонально-оцінювальне сприйняття;
- 2) **емоційно-описові**, що передають враження, думки, відчуття, почуття, що виникають при спостереженні за персонажем;
- 3) **зображучо-описовий** з поділом на:
 - **нейтральний** (безпосередньо не створює конкретний зоровий образ);
 - **маркірований** (спрямований на створення конкретного, зорового закріпленого образу);
 - **лейтмотивний** (лейтмотивно-імпліцитний) [13: 62-63].

Прикладом авторського коментарю з використанням компаративних тропеїчних засобів з прагматикою позитивної ознаки може слугувати уривок з роману Р. Олдінгтона "Смерть героя":

*(...) when they were together it was **pure** happiness. Priscilla was a very **demure** and **charming** little mistress. (...) Sometimes he dared to touch her **childish** breasts. And the feeling of friendliness from the clasp of Priscilla's hands, **the pleasure** of her short **childish** kisses and **sweet** breath, **the delicate** texture of her **warm childish-swelling** breasts, never quite **left** him; and to remember Priscilla was like remembering a **fragrant** English garden. **Like an English garden**, she was a little **old-fashioned** and self-consciously **comely**, but she was so **spring-like** and **golden**.*

На наш погляд, це один із найкращих в англійській прозі образ першого дитячого кохання, повесняному свіжого і прекрасного, як квітка, що розпускається.

Реалізація прагматичної спрямованості тексту засобами аналітичного авторського коментаря є характерною для реалістичної прози XIX і частково XX століть. Однак у XX столітті в стилістиці художньої прози починає інтенсивно розвиватися так званий авторський синтез [14: 7-8] – організація художньої оповіді, при якій психологічний стан персонажа, причини окремих дій і вчинків не аналізуються безпосередньо в тексті, а лише імплікуються. Художній синтез створює образ, що не підлягає членуванню і деструктивному "роз'ясненню" за частинами.

У романі "Прощай, зброе!" Е. Гемінгуей широко використовує прийом авторського синтезу-лейтмотиву. Образ дощу використовується письменником для створення загальної тональності твору – смутку, передчуття біди, безвиході, трагізму. У цьому лейтмотиві найважливішу роль грають епітети, що характеризують негоду (*wet, muddy, slushy, dripping*), вмирання природи (*dead, bare, low, thin, dismal looking*), відповідну колірну гаму (*black, brown, gray*):

*(...) in the fall when the rains came, the leaves all fell from the chestnut trees and the branches were **bare** and the trunks **black** with rain. The vineyards were **thin** and **bare-branched** too and all the country **wet** and **brown** and **dead** with the autumn.*

*It was daylight and the country was **wet, low** and **dismal looking**. The fields were **bare** and **wet**.*

Реалізація тропами прагматичної спрямованості тексту приймає різноманітні форми в залежності від стилю художнього твору. Так, в англійських і шотландських народних баладах переважають узуально-асоціативні тропи, зокрема епітети. У їх основі лежать звичні, "готові" асоціації, що зумовлює їх традиційний характер і сферу вжитку – народну творчість. Виразність узуально-асоціативних тропів часто підсилюється додатковими експресивними засобами – алітерацією (*stout*

and stalwart sons); синонімічним повтором (*strong and sturdy thief*); стилістичною інверсією (*proud was a lily of the morn*).

І навпаки, у творах художньої літератури переважають оказіонально-асоціативні тропи, які майстерно вживаються письменниками при портретизації персонажів (О. Гакслі "Жовтий Кром"), при створенні певної колірної насиченості твору (Ф.С. Фітцджеральд "Великий Гетсбі", Е. Гемінгуей "Мати й не мати"), при вираженні потоку свідомості (В. Фолкнер "Авессалом, Авессалом!"). Аналіз художніх творів свідчить про те, що цілісність художнього образу створюється, як правило, завдяки внутрішнім взаємодіям оказіонально-асоціативних тропів, у результаті яких утворюються так звані тропи-"гібриди": метафоричний епітет (*a threatening cloud*); перифразний епітет (*a green friend - "lic"*); метонімічний епітет (*kind fingers*); літотне/ гіперболічне порівняння (*her eyes are like a bottomless abyss*); безмодульне порівняння (метафора-порівняння) (*her eyes are ripe plums*); метафора-перифраза (*the rhinoceros of the business world*), тощо.

Мало дослідженим до цих пір залишається питання про взаємодію тропів у художньому тексті. Між іншим, така взаємодія дуже важлива для реалізації прагматичної установки і особливо характерна для творів малого жанру, наприклад, оповідання.

Погоджуючись з думкою В.С. Притчета, який відмічав "концентрацію й інтенсивність зовнішньої форми оповідання і відображеного у ньому досвіду", і Г.Е. Гейтса, який був переконаний, що оповідання є швидше "те, що мається на увазі, ніж те, що стверджується", І.М. Васильєва вслід за ними приходять до висновку про те, що оповіданням як жанром притаманні цілісність враження, інтенсивність художнього узагальнення. "Як і поезії, оповіданням, особливо сучасному, властива метафоричність, і можна, відповідно, говорити про силу метафоричної узагальненості як однієї із характерних рис сучасного оповідання" [15: 9].

На наш погляд, метафоричність оповідання не слід розуміти у вузькому значенні як результат використання автором лише одного тропу – метафори для реалізації свого прагматичного задуму. Те, що розуміється під метафоричною узагальненістю, є результатом взаємодії тропів – метафори, порівняння, метонімії, епітета, причому останній грає тут основну роль [16: 16-17].

Розглянемо взаємодію тропів на початку оповідання У.С. Моема "Сила обставин" (*The Force of Circumstances*):

She was sitting on the verandah waiting for her husband to come in for luncheon. The Malay boy had drawn the blinds when the morning lost its freshness, but she had partly raised one of them so that she could look at the river. Under the breathless sun of midday it had the white pallor of death. A native was paddling along in a dug-out so small that it hardly showed above the surface of the water. The colours of the day were ashy and wan. They were but the various tones of the heat. (It was like an Eastern melody, in the minor key, which exacerbates the nerves by its ambiguous monotony; and the ear awaits impatiently a resolution, but waits in vain). The cicadas sang their grating song with a frenzied energy: it was as continual and monotonous as the rustling of a brook over the stones; but on a sudden it was drowned by the loud singing of a bird, mellifluous and rich; and for an instant, with a catch at her heart, she thought of the English blackbird.

Це не просто опис природи – побут англійців у малайському селтлменті представлений як сфера понурої одноманітності, сірості і безвихідної монотонності. Письменник досягає своєї мети багато в чому завдяки використанню різних тропів, перш за все – епітетів:

breathless sun of midday (метафоричний епітет);

the colours of the day were ashy and wan (компаративний епітет, описово-оцінювальний епітет. Цікаво відзначити, що *wan* має основне значення – "блідий", "виснажений", "хворобливий", і переносне – "сірий", "тьмянний");

grating song (метафоричний епітет);

frenzied energy (описово-оцінювальний епітет).

Структура порівнянь у тексті відрізняється розгорнутим модулем: *It was like an Eastern melody, in the minor key, which exacerbates the nerves by its ambiguous monotony; and the ear awaits impatiently a resolution, but waits in vain*. У даному випадку модуль порівняння включає описово-оцінювальний епітет і метонімію, що є типовим прикладом взаємодії тропів. Пор. також: *It was as continual and monotonous as the rustling of a brook over the stones*.

Автор використовує компаративні побудовинаступних моделей:

N1 has smth. of N2: (the river) had the white pallor of death;

N1 is N2 (метафора-порівняння): (the colours) were but the various tones of the heat.

Усі перераховані тропи володіють семами "безжиттєвості", "сірості", "монотонності" і взаємодіють у тексті, реалізуюючи його прагматичну установку, щоб показати, що ця гнітюча екзотично-чужа обстановка виявляється тими обставинами, перед силою яких пасує головний персонаж оповідання – англійський колоніальний чиновник Гай.

Як показано у тексті, метафоричне узагальнення здійснюється у даному випадку без використання власне метафори. Лише ми зустрічаємо метафору (*the song of the cicades*) was drowned by the loud singing of a bird, яка в поєднанні з епітетами *mellifluous and rich* контрастує з образністю початку

оповідання, як би передбачає, що повинні відбутися певні події, що порушують сіру монотонність життя. Отже, головну роль у взаємодії тропів виконує, як правило, не власне метафора, а епітет, причому не тільки метафоричний.

На підставі аналізу текстів англійської та американської прози ХХ століття приходимо до висновку, що результатом асоціативно-образного потенціалу в художньому тексті є вторинне переосмислення, тропеїзація номінації, оскільки тропи та їх гібридні утворення є прагматично-орієнтованими лексичними засобами креативного бачення "картини світу" автором та реципієнтом під час реалізації прагматичного скерування художнього тексту.

Актуальність вивчення тропіки як системно-структурного утворення (функціонально-семантичного макрополя) та її системоутворюючого центру – епітета – зумовлює перспективи подальших досліджень у цій галузі стилістики.

Значний інтерес матимуть дослідження, присвячені еволюції тропів в історії англійської художньої літератури (прози і поезії) на прикладі індивідуальних авторських стилів: зростаюче вживання оказіонально-асоціативних тропів, розвиток синкретичності, структурні інновації тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Наер В.Л. Прагматика текста и её составляющие // Прагматика и стилистика. – М.: Изд-во МГПИИЯ им. М. Тореца, 1985. – С. 4-13.
2. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. – Ташкент: Фан, 1988. – 122 с.
3. Воробьёва О.П. К вопросу о таксономии адресата художественного текста // Текст и его категориальные признаки. – К.: КГПИИЯ, 1989. – С. 39-46.
4. Водяницька Ю.П. Метафора та лінгвокогнітивні характеристики в аспекті адресованості художнього тексту // Вісник КДЛУ. – Серія "Філологія". – Вип. 1. – Київ, 1997. – С. 54-64.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
6. Баженова И.С. Прагматическая функция обозначения эмоций в художественном тексте // Прагматика и логика дискурса. – Ижевск: Изд-во Удмуртского гос. ун-та, 1991. – С. 30-37.
7. Ретунская М.С. Английская аксиологическая лексика. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского ун-та, 1996. – 272 с.
8. Гладь С.В. Эмотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2000. – 19 с.
9. Борисова Т.С. Експліцитні мовні засоби реалізації образу стереотипного персонажа в художньому тексті пригодницького твору (на матеріалі англійської мови) // Записки з романо-германської філології ОДУ. – Вип. 6. – Одеса: Латстар, 2000. – С. 17-28.
10. Горшенева Е.С. К вопросу о структурно-композиционной классификации словесно-художественного портрета // Вестник КГУ. – Романо-германская филология. – № 18. – 1984. – С. 11-13.
11. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора: Синтаксис и лексика // Лингвистика и поэтика. М.: Наука, 1979. – С. 147-173.
12. Лидский Ю.А. Творчество Э. Хемингуэя. – К.: Наукова думка, 1978. – 407 с.
13. Ижевская Т.И. Текстовые формы портрета в литературном произведении // Текст и его категориальные признаки. – К.: КГПИИЯ, 1989. – С. 61-67.
14. Маянц З. "Человек один не может ...": Э. Хемингуэй. Жизнь и творчество. – М.: Наука, 1966. – 408 с.
15. Васильева И.Н. В высшей степени современное искусство // Making It All Right – М: Прогресс, 1978. – С. 3-36.
16. Павкін Д.М. Образ чарівної країни в романах Дж.Р.Р. Толкієна: Лінгвокогнітивний аналіз: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 20 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04. 2008 р.

Оноприенко Т.Н. Тропеические средства реализации прагматической установки художественного текста.

В статье рассматривается новый подход к толкованию тропики, которая понимается как системно-структурное макрополевое образование, представленное отдельными частично пересекающимися полями. Новой является трактовка эпитета как первичного тропа в аспекте генезиса и как системообразующего центра тропики. Среди окказионально-ассоциативных тропов анализируются межполевые гибридные образования. Исследуется роль тропов в реализации прагматической установки художественного текста.

Onopriyenko T.M. Tropeic Means of the Pragmatic Message Realization in a Literary Text.

The article presents a new approach to interpretation of the system of tropes, the latter being considered as a macrofield structure represented by a number of interlacing fields. The system-forming centre is epithet which is the initial trope as to its genesis. Among occasionally-associated tropes interfiled hybrid structures are analyzed. The investigation also focuses on the role of tropes in realization of the pragmatic message of literary texts.